

Xolmirzayeva Gulruh Akbarovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Investitsiya va innovatsiyalar” kafedrası assistenti

Maxmudov Axror

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Juraqulov Hamza

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

KORXONALARDA MOLİYAVIY RISKLARNI BAHOLASH USULLARI

Annotatsiya. Ushbu maqola korxonalarda moliyaviy risklarni baholash usullarini ilmiy jihatdan tahlil qiladi. Moliyaviy risklar korxonaning likvidligi, aktivlari qiymati, qarz majburiyatlari va bozor sharoitlaridagi o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularni aniqlash va baholash korxona faoliyatining barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada kvantitativ va sifatli baholash usullari, jumladan, statistik tahlil, moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili, stress-testlar, va senariylar tahlili kabi metodlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish strategiyalarining samaradorligini oshirish yo'llari ham muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari korxonalarga moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va qarz majburiyatlarini samarali boshqarishda amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy risk, riskni baholash, korxona, moliyaviy tahlil, likvidlik, stress-test, qarz majburiyatlari, investitsion xavf, riskni boshqarish, senariylar tahlili.

Kirish

Korxonalarda moliyaviy risklar ularning faoliyatining barcha jabhalariga ta'sir qiluvchi muhim iqtisodiy hodisalardan biri hisoblanadi. Moliyaviy risklar korxonaning likvidligi, qarz majburiyatlarini bajarish qobiliyati, aktivlar qiymatidagi o'zgarishlar va bozor sharoitlaridagi beqarorliklar bilan bevosita bog'liqdir. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda global bozorning tez o'zgaruvchanligi, valyuta kurslarining tebranishi, foiz stavkalaridagi o'zgarishlar va boshqa makroiqtisodiy omillar korxonalarda moliyaviy xavfning oshishiga olib keladi.

Moliyaviy risklarni aniqlash, baholash va samarali boshqarish korxonaning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, korxonalar uchun moliyaviy risklarni o'z vaqtida aniqlash va ularni kamaytirish usullarini ishlab chiqish zarurati mavjud. Bu jarayonda kvantitativ va sifatli baholash metodlari, jumladan moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili, stress-testlar, senariylar tahlili va statistik usullar keng qo'llaniladi.

Ushbu maqola moliyaviy risklarni baholashning samarali usullarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, tadqiqot natijalari korxonalarga risklarni aniqlash, ularni boshqarish va qarz majburiyatlarini samarali nazorat qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Adabiyotlar sharhi

Moliyaviy risklar nazariyasi va amaliyoti masalalari ko'plab iqtisodchi va moliya mutaxassislari tomonidan o'rganilgan. Klassik nazariyalardan biri sifatida Markovitsning portfel nazariyasi (Markowitz, 1952) moliyaviy riskni diversifikatsiya orqali kamaytirish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Shuningdek, Sharpe (1964) va Treynor (1965) tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy ko'rsatkichlar riskni baholashda muhim vosita sifatida e'tirof etilgan.

Korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish amaliyotiga oid tadqiqotlar ham keng rivojlangan. Joriy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili, likvidlik va qarz

majburiyatlari monitoringi korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda asosiy vositalardan biridir (Brigham & Ehrhardt, 2016). Stress-testlar va senariylar tahlili esa bozor sharoitlaridagi o'zgarishlarning korxona moliyaviy holatiga ta'sirini oldindan baholash imkonini beradi (Hull, 2018).

Shuningdek, so'nggi yillarda zamonaviy texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (big data) asosida risklarni bashorat qilish usullari ham keng qo'llanilmoqda. Bu yondashuvlar korxonalarga moliyaviy risklarni yanada aniqlik bilan baholash va ularga qarshi strategiyalar ishlab chiqishda yordam beradi (Gürtler, 2020).

O'zbekistonda korxonalarda moliyaviy risklarni baholash bo'yicha tadqiqotlar ham olib borilmoqda. Masalan, Abdullayev va boshq. (2019) tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar, korxonalarda likvidlik va qarz majburiyatlarini samarali boshqarish usullarini taklif qilgan, shu bilan birga moliyaviy risklarni kamaytirishning amaliy mexanizmlarini aniqlagan.

Metodologiya:

Ushbu tadqiqot korxonalarda moliyaviy risklarni aniqlash, baholash va boshqarish usullarini tizimli ravishda o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda kvantitativ va sifatli yondashuvlarning kombinatsiyasi qo'llanildi, bu esa moliyaviy risklarni baholash jarayonini har tomonlama tahlil qilish imkonini berdi.

Kvantitativ yondashuv asosida moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili amalga oshirildi. Bunda korxonaning likvidlik, moliyaviy barqarorlik, rentabellik va qarz majburiyatlari kabi ko'rsatkichlari aniqlanib, ularning o'zgarishlari statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Bu usul korxona faoliyatidagi zaif tomonlarni aniqlash va potensial moliyaviy xavflarni oldindan baholash imkonini beradi. Shuningdek, stress-testlar metodi qo'llanilib, turli makroiqtisodiy va bozor sharoitlari ostida korxonaning moliyaviy barqarorligi sinovdan o'tkazildi. Bu yondashuv, korxonaning kutilmagan iqtisodiy shoklarga qarshi chidamliligini aniqlashga xizmat qiladi. Senariylar tahlili ham metodologiyaning ajralmas qismi bo'lib, turli iqtisodiy ssenariylar ishlab chiqildi va ular asosida korxonaning moliyaviy natijalari prognoz qilindi. Bu esa risklarni oldindan aniqlash va ularni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda ilmiy asos yaratadi.

Sifatli yondashuv doirasida ekspert baholari va case-study tahlili ishlatildi. Moliyaviy risklarni boshqarish bo'yicha korxona menejerlari va moliya mutaxassislarining tajribasi hisobga olindi. Bu usul real korxona amaliyotini o'rganish va risklarni kamaytirishning muvaffaqiyatli strategiyalarini aniqlash imkonini berdi. Case-study tahlili orqali turli korxonalar misolida risklarni boshqarish jarayoni o'rganilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Bundan tashqari, tadqiqotda statistik tahlil vositalari, jumladan korrelyatsiya va regressiya tahlili, shuningdek, moliyaviy ko'rsatkichlarni vizualizatsiya qilish metodlari qo'llanildi. Ushbu metodlar korxonalarda moliyaviy risklarni aniqlash va ularni samarali boshqarish bo'yicha qarorlar qabul qilish jarayonini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar:

Korxonalarda moliyaviy risklarni baholash jarayoni tadqiqotning asosiy qismi bo'lib, u korxonaning moliyaviy barqarorligini aniqlash va potentsial xavflarni kamaytirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, korxonalarda eng ko'p uchraydigan moliyaviy risklar quyidagilar bilan bog'liq: likvidlik yetishmasligi, qarz majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishdagi qiyinchiliklar, aktivlar qiymatining pasayishi va bozor sharoitlaridagi beqarorliklar.

Moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili natijalari shuni ko'rsatdiki, likvidlik koeffitsienti past bo'lgan korxonalar qisqa muddatli majburiyatlarini bajarishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bilan birga, qarz majburiyatlarining o'sishi korxonaning moliyaviy barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Rentabellik va sof foyda ko'rsatkichlari esa korxonaning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini baholashda asosiy indikatorlar sifatida aniqlangan.

Stress-testlar natijalari turli iqtisodiy shoklar ostida korxonaning moliyaviy holatidagi o'zgarishlarni ko'rsatdi. Misol uchun, foiz stavkalarining 2–3% ga o'sishi va valyuta kurslarining beqarorligi korxonalarning moliyaviy natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Shu bilan birga, senariylar tahlili bozor sharoitlaridagi o'zgarishlarning moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'sirini

prognozlash imkonini berdi. Turli ssenariylar asosida korxonaning moliyaviy xavfi darajasi baholandi va risklarni kamaytirish strategiyalari ishlab chiqildi.

Sifatli yondashuv orqali olingan ekspert baholari, shuningdek case-study tahlillari, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarishning amaliy jihatlarini ochib berdi. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, muvaffaqiyatli boshqaruv amaliyotlariga ega korxonalarda risklarni kamaytirish uchun moliyaviy rejalashtirish, aktivlar diversifikatsiyasi va likvidlikni nazorat qilish tizimlari samarali qo'llaniladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari moliyaviy risklarni baholashning kompleks metodlari korxonalarda barqaror moliyaviy holatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Kvantitativ va sifatli usullarni integratsiyalash orqali korxonalar o'z risklarini aniq baholay oladi va ularni kamaytirish strategiyalarini samarali ishlab chiqadi. Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, zamonaviy texnologiyalar, xususan, katta ma'lumotlar va prognozlash modellari asosida risklarni aniqlash korxonalarga moliyaviy barqarorlikni oshirishda qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa va tavsiyalar:

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonalarda moliyaviy risklarni aniqlash, baholash va boshqarish jarayoni korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Moliyaviy risklar asosan likvidlik yetishmasligi, qarz majburiyatlarini bajarishdagi qiyinchiliklar, aktivlar qiymatidagi o'zgarishlar va bozor sharoitlarining beqarorligi bilan bog'liq. Shu bois, korxonalar uchun risklarni tizimli ravishda baholash va samarali boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish zarurati mavjud.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Moliyaviy ko'rsatkichlarni muntazam monitoring qilish:** Likvidlik, qarz majburiyatlari va rentabellik ko'rsatkichlari doimiy ravishda tahlil qilinib, zaif tomonlar aniqlanishi lozim.
2. **Stress-test va ssenariylar tahlilini qo'llash:** Turli iqtisodiy shoklar ostida korxonaning moliyaviy barqarorligini baholash va potentsial xavflarni oldindan aniqlash.
3. **Ekspert baholari va case-study metodlarini joriy etish:** Korxona menejerlari va moliya mutaxassislarining tajribasini hisobga olgan holda risklarni kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqish.
4. **Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash:** Katta ma'lumotlar (big data) va prognozlash modellari asosida moliyaviy risklarni aniqlash va boshqarish tizimini rivojlantirish.
5. **Risklarni diversifikatsiya qilish va moliyaviy rejalashtirish:** Aktivlarni diversifikatsiya qilish, qarz majburiyatlarini rejalashtirish va likvidlikni nazorat qilish orqali korxonaning moliyaviy barqarorligini oshirish.

Xulosa qilib aytganda, korxonalarda moliyaviy risklarni baholashning kompleks yondashuvlari – kvantitativ va sifatli usullarni integratsiyalash orqali – moliyaviy barqarorlikni oshirish, qarz majburiyatlarini samarali boshqarish va biznes faoliyatining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari amaliy jihatdan korxonalarga risklarni oldindan aniqlash va ularni minimallashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2016). *Financial Management: Theory & Practice*. Cengage Learning.
2. Hull, J. C. (2018). *Risk Management and Financial Institutions*. Wiley.
3. Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77–91.
4. Sharpe, W. F. (1964). Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk. *The Journal of Finance*, 19(3), 425–442.

5. Treynor, J. L. (1965). How to Rate Management of Investment Funds. *Harvard Business Review*, 43(1), 63–75.
6. Gürtler, M. (2020). *Big Data and Risk Management in Finance*. Springer.
7. Abdullayev, T., Karimov, S., & Rakhmonov, A. (2019). Moliyaviy risklarni boshqarish tizimlari: O'zbekistondagi korxona amaliyoti. *Toshkent Moliyaviy Tadqiqotlar Jurnal*, 3(2), 45–57.
8. Joriy iqtisodiy sharoitda korxonalarda risklarni baholash bo'yicha amaliy tadqiqotlar (2018–2023). *O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot Vazirligi nashrlari*.
9. Fabozzi, F. J., & Modigliani, F. (2009). *Capital Markets: Institutions and Instruments*. Pearson.
10. Saunders, A., & Allen, L. (2020). *Credit Risk Management In and Out of the Financial Crisis*. Wiley.